

(пытанні дэкаланізацыі), які лічыцца адным з лёгкіх, канчаў сваю работу [1, с. 417]; *І тая яе зямля, каторая таксама аплоднена радыёактыўным ірным насеннем, на якую ў свой час, пэўна, не хапіла калючага дроту, лічыцца “абмежавана-прыдатнай для сельгасвытворчасці” (вось вам і крыху зацяжараць)* [2, с. 57]; *У дзіцячы дом – “сваю хату”, “родную хату” – Дзіма ўцёк ад бацькі і мачыхі, Разорка – ад цёткі з дзядзькам* [1, с. 8]; *Слухай, як патрэскае ў самакрутцы махорка – цяга ў яго была добрая, выключная, – шыраказуба радаваўся той цязе, пускаў дым кольцамі, з прыжмурам з-за дыму глядзеў на партрэт прэзідэнта, якога так і не кранулі механізатары, не пусцілі на самакрутку, і ўсміхаўся прэзідэнту* [1, с. 10]. Але ўлюбёным знакам прыпынку пісьменніка з’яўляюцца дужкі, што акцэнтуюць аўтарскае стаўленне да падзеі, да героя, яго ўчынкаў, падкрэсліваюць сувязь дадатковай інфармацыі з асноўным зместам сказа, яе значнасць.

Такім чынам, устаўныя канструкцыі як своеасаблівая манера аўтарскага тэксту дапамагаюць Віктару Казько зацікавіць чытача, закрануць яго думкі і пачуцці, параўнаць іх з яго, аўтарскімі, думкамі і пачуццямі, яго пазіцыяй, чым наладжваецца паміж пісьменнікам і рацыянтам невербальны дыялог. Дзякуючы дадатковым заўвагам, тлумачэнням у чытача складваецца ўражанне пастаяннай прысутнасці аўтара ў апаведзе, чытач ведае яго пазіцыю, яго вобраз мыслення, а графічнае выдзяленне іх стварае шматпланавасць маўлення, уплывае на рытм чытання мастацкага тэксту, што дакладна перадае настрой аўтара, “зараджае” ўспрымальніка яго пачуццямі, бо думка, як вядома, перадаецца не толькі словам, але і знакам прыпынку.

Спіс выкарыстанай літаратуры і крыніц

1. Казько, В. Выбраныя творы : у 2 т. Т. 1. Неруш: Раман. Апавяданні / Прад. П. Ігруновой. – Мінск: Маст. літ., 1990. – 479 с.
2. Казько, В. Выратуй і памілуй нас, чорны бусел: Апавесці, апавяданні, эсэ / В. Казько. – Мінск: Маст. літ., 1993. – 319 с.
3. Казько, В. Хроніка дзетдомаўскага саду: Раман / Маст. У. Гладкевіч. – Мінск: Маст. літ., 1987. – 430 с.
4. Яўневіч, М. С. Сінтаксіс сучаснай беларускай мовы: вучэб. дапаможнік для студэнтаў спец. “беларуская мова і літаратура” пед. інстытутаў. – 3-е выд., дапрац. / М. С. Яўневіч, П. У. Сцяцко. – Мінск: Вышэйшая школа, 1987. – 272 с.
5. Розенталь, Д. Справочник по пунктуации / Д. Э. Розенталь. – Москва: Книга, 1984. – 234 с.
6. Бурак, Л. І. Сучасная беларуская мова: Сінтаксіс. Пунктуацыя: [вучэбны дапаможнік для філал. фак. ун-таў] / Л. І. Бурак. – Мінск: Выд-ва “Універсітэцкае”, 1987. – 320 с.

УДК 811.161.2:373.2-112

В. В. Денисюк

СЕРЦЕ У ФРАЗЕОЛОГІЧНО-ДІАХРОНІЙНОМУ ВІМІРІ

У артыкуле зроблены кароткі аналіз функцыянавання фразеалагізмаў з кампанентам *сэрца* ў дыяхронным аспекце. Як сведчаць пісьмовыя помнікі ўкраінскай мовы, на працягу стагоддзяў гэтыя ўстойлівыя спалучэнні слоў падвергліся не толькі фармальным і семантычным трансфармацыям, але і змяніліся колькасна. Адною з вызначальных прыкмет з’яўляецца функцыянаванне іх у розных стылях і жанрах. Сэрца выконвала досыць шырокі спектр функцый, што знайшло адлюстраванне ў шматлікіх устойлівых адзінках, якія папоўнілі фразеалагічную скарбніцу ўкраінскай мовы.

Фразеалогізмы з кампанентам *сэрца* – двоплановы ўніверсаліі: і як власне фразеалогізмы, і як фразеалогізмы з універсальным соматичным кампанентам.

Фразеологія – антропоорієнтований рівень мови. Фразеологізми завжди спрямовані на суб'єкт, вони виникають не стільки для того, щоб описувати світ, скільки для того, щоб його інтерпретувати, оцінювати й висловлювати суб'єктивне ставлення до нього. У центрі фразеологічного значення – сама людина, її погляди на світ. Світ речей людина порівнює насамперед із собою, проводячи аналогії з будовою свого тіла, з діями, якостями, ознаками. Крім того, людина прагне наділити людськими рисами об'єкти зовнішнього світу, зокрема й неживі. У плані вираження це проявляється у використанні компонентами фразеологічної одиниці слів – назв частин і органів тіла людини, назв її природних станів, рухів, інтелектуальних та емоційних процесів. Наша розвідка – фрагмент дослідження історії формування фразеологізмів із компонентом *серце*. Ілюстративний матеріал узято з Картотеки «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» (відділ української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича, м. Львів) та сайту <http://litopys.org.ua>.

Лексема *серце* належить до слів – універсальних концептів, за якими стоїть символічне осмислення реалій світу і які закріплюють загальнолюдське сприйняття предметів. Проте загальнолюдське сприйняття предметів на фразеологічному рівні демонструє дещо відмінні процеси входження того чи того номена у склад стійкої мовної одиниці, що пов'язано з утворенням фразеологізму в мові-джерелі, запозиченні / калькуванні з іншої мови з подальшою не стільки фонетико-граматичною, скільки семантичною адаптацією, особливостями природних і соціальних умов життя різних суспільних прошарків.

У народній свідомості серце уявляється якоюсь істотою, що живе своїм життям, має свої індивідуальність і характер. Серце є тим квазіорганом, який постачає всі інші органи необхідними для повноцінної життєдіяльності мікроелементами, а тому має безпосередній зв'язок із цими органами. Окреслені анатомічні зв'язки знаходять своє відображення на мовному рівні в системі відношень парадигматико-синтагматичних об'єднань *серце – голова*, *серце – рука*, *серце – очі*, *серце – вуха* та ін., де через метафоризацію відповідних ознак чи дій, властивих цим органам, лексема *серце*, крім своєї первинної семантики «центральный орган системи кровообігу», стає репрезентантом переносних значень – це місце зосередження почуттів, хвилювань, учинків людини. За допомогою фразеологізмів із компонентом *серце* можна передати характер людини, радість, сум, страждання, спокій, страх, тривогу, небайдужість, щирість почуттів і вчинків, почуття кохання, відчуття мужності, хоробрості, рішучості чи, навпаки, боягузтва, нерішучості, що демонструють аналізовані різножанрові пам'ятки. У такій царині, зрозуміло, не можна оминати Святого Письма, звідки беруть витоки більшість «кардіофразеологізмів». Як зазначає Н. Д. Арутюнова, у старозавітних текстах серце виконувало функцію етичного контролю людини за своїми вчинками, а в євангельських текстах серце є вмістищем віри, у сучасних мовах воно зазвичай є вмістищем почуттів [1, с. 9]. На думку В. Маслової, у Біблії серце постає як орган усіх почуттів, особливо релігійного; поняття «серце» і «душа», з одного боку, виступають як тотожні, проте «частіше вони розрізняються» [3, с. 161–162].

Як засвідчують «Матеріали» І. І. Срезневського, у киеворуський період чітко виокремлюються стійкі сполучення слів із центром *серце*. Звертає на себе увагу те, що цей номен уже в перших писемних текстах функціонував у складі фразеологізмів у різних відмінкових формах, напр.: *мьдльнии сьрдьцемь* «равнодушный», *вьстьмь сьрдьцемь* «вполнѣ», *добро сьрдьце сътворити* «умилостивить, примирить», *въ сьрдьци быти* «быть по душѣ, быть любимымъ», *отъ всего сьрдьца* «со всею искренностью» (Срезн., III, с. 882–883).

Зазначимо, що частотність використання авторами фразеологізмів із компонентом *серце* різна. Визначальним чинником первинно була непоширеність біблійних текстів, згодом компенсована втягненням через повне калькування або ж

різні трансформації стійких словосполучень з цією лексемою. Києворуські книжники, переписуючи фрагменти Святого Письма, акумулюють узагальнений образ серця не тільки як основного органа для життя людини, але насамперед як переплетіння психоемоційних та інтелектуальних її станів. У першому аспекті серце позиціонує як емоційний орган людини. У формі орудного знаряддя дії лексема *серце* реалізує семантику емоційного інструмента, напр.: *акоже писание глѣть весь оузнасиса срѣцемъ нечѣтъ предѣ Ъмъ* (Київ. літ. звід); *Кондратъ же возвеселися срѣцемъ. и возрадовася дѣією ѿ княженіи Краковоскомъ* (Іпат. літ.); *Глѣбови же оузрившию. оужасеса срѣцемъ и нача сѧ молити Глѣбъ Володимеру ишла ѿ тебе послы ...* (Іпат. літ.). Проникнення в інші стилі, зокрема діловий, фразеологізмів з компонентом *серце* підтверджують дані «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.»: *на серци имити* «мати на совісті», *отъ оусего сердца, съ оусим сердцемъ* «від щирого серця, щиросердно», *serdce upalo* «засмутився (хто), відчув себе скривдженим, занепавав духом» (ССУМ, II, с. 339).

Наступні періоди розвитку української мови засвідчують традиції функційного використання стійких сполучень слів із соматизмом *серце* в різножанрових пам'ятках, напр.: *отол(ь)стѣло бо ср(д)це людїи си(х) ... оушима не слышали а ср(д)цем не з(ь)розоумѣли* (1556–1561, ПЄ, 61 // Картотека); *Что толико онечувствѣли, одебелѣли и окаменѣли сердцем и помыслом есте?* (І. Вишенський); *... служит Богу и вѣи м въ томъ упріймимъ се^рдцемъ взаємни собѣ зычимъ* (Путятинці, 1630, ЛСБ ЦДІАЛ, 129, I, 445, 1 // Картотека); *Таковому годи(т)сѧ ср(д)цемъ соболѣзновѣтъ: а ратунку гдѣ мѣцно мл(с)тѣвно подавѣтъ* (К. Зіновій); *Александр же, слышав словеса его сия, разгорѣся сердцем и приде на нь в малѣ дружинѣ июля 25, имѣя велику вѣру к Борису и Глѣбу* (Никифор. літ.); *Скоро бым едно хотѣл тебе и твоего страху позбыти и, вытхнувши отъ болю, сердцем и умыслом тя забыти* (Д. Наливайко); *Схили прето голову, сердцем умилися, Исусе мой пресладкій, волай, прослезися* (Т. Земка); *Кто сердцем в цноту поступает з цноты От силы в силу стопніов там клейноты* (Панегір. вірші); *Богданъ Хмельницкій (о немъ же въ выводѣ на листѣ, кто и откуда он бѣ, із'явихъ прежде), сотникъ уже на тотъ часъ чигринскій, видячи людей своихъ украинскихъ, отъ пановъ польскихъ и дозорцовъ ихъ бѣдственнѣ гнетомихъ и озлобляемыхъ, плачъ и стенаніе, братерскимъ а праве отческимъ на тоє уболѣваль сердцемъ и всегда мыслилъ о способѣ томъ, чрезъ который бы возмоглъ зъ рукъ Барабашевыхъ привілеи королевскіи, малоросіянамъ въ пользу наданніи, одобрати и при оныхъ полезнѣйшое цю погибающей Украинѣ сотворити* (Літ. С. Величка) та ін.

Звертає на себе увагу той факт, що іменник *серце* у складі фразеологізму має додаткові атрибутивні кваліфікатори загальної етичної оцінки, які «на рівні парадигматики формують великий антонімічний блок за ознаками “добрий – злий”, “грішний – праведний”» [2, с. 47], напр.: *О, проклятое право і уфало а окрутно злосливое сердце, в котором сѧ, тоє право зачавши, з'явило на згибель полнячих его!* (Остроз. літописець); *Кѧмѣ(н)ныѣ зна(т) ср(д)ца в ты(х) людѣ(и) бывѣють: ко(т)рыѣ мн(с)тырямъ пако(ст) сотворяють* (К. Зіновій); *длѧ того смоть (!) та^к до^гго зборонали постригу не и^ж бысмо твоего ... сп^сніѧ щирѣ^м срѣцемъ не зычили, и ты^м которїи ... до г^сда ... прити прагнутъ* (б. м. н., XVII ст., І. Кас. О устав., 54 // Картотека); *Аще обратимся к господу богу истинным сердцем и до конца съкрушит их* (Волин. літ.). Однак, на нашу думку, у двох останніх контекстах недоречно говорити про явище контамінації, оскільки досліджувані пам'ятки наступних періодів розвитку української мови ілюструють функціонування дієслівно-іменникового та прикметниково-іменникового словосполучень як самостійних фразеологізмів, напр.: *А оный першій Исидор, кгда на столицу рускои митрополїи прїехал, хотя з великим от всѣх подивенем и не велми щирым сердцем, предся ж от духовных и свѣцких станов с честью годною принят был* (Кл. Острозький). Яскравим підтвердженням цього є

фразеологізм [дієслівний компонент] + *сокрушонное сердце* + [дієслівний компонент], що має своїм джерелом Біблію (Пс. 50, 19–20). Природно, що в тексті інших жанрів воно потрапило із сакральних, де, очевидно, слугувало для позначення емоційного стану святих або послідовників Христового вчення. Воно проникає в києворуські тексти, де зберігає семантику смутку, печалі та починає активно поширювати її на українському мовному ареалі, напр.: *посла ма исцѣлити скроушенымъ срѣцѣмъ* (Іпат. літ.). Потенції атрибутивного компонента разом із лексемою *серце* реалізувати самостійне значення фіксуємо в контекстах, де йдеться про представників духовенства, які задля блага тих, хто перебуває під опікою святого чи Бога, готові терпіти муки. Церковників засмучує недосконалість світу і людей, а тому вони усвідомлюють необхідність страждань і готові прийняти їх. Таким чином здатність відчувати почуття смутку перетворюється на показник високої моральності людини: оцінюючи себе і свої вчинки, істинний праведник бачить насамперед свою недосконалість і прагне позбутися її шляхом покаяння, напр.: *Въ среду застуетъ 5-го октоврія, соборъ сотворше, отецъ намѣсникъ зъ отцы соборными и братією всѣ обще во трапезѣ совокупившеся, молебное пѣніе съ сокрушеннимъ сердцемъ ку Творцу и строителю всѣхъ речей Богу въ помощь взявши молитвы пресвятыя Богородицы, единогласно въ обиранию богодухновенной особы – кого бы за отца и предводителя къ устроєнію монастыря и себѣ обобрати совѣтовали* (Мгар. літ.); ... *а для выдоржання и моцности тоей махины фундаментъ добрый въ пять локтей добрыхъ учинивши, въ день святого великомученика Георгія всеношное и молебная пѣнія къ Творцу Зиждителю и Богу, яко къ початку и концу всѣхъ дѣлъ учинивши, въ помощь взявши молитвы пресвятія Богородицы благословеніємъ чину духовного и за благословеніємъ родителскимъ ясне велм. вашей, нашего милостивого пана и добродѣя, сыновскимъ послушаніємъ и сокрушеннымъ сердцемъ, во честь всемилостивому Спасу фундаментъ при згромаженію мнозства народу, цале заложили, просячи, абы тотъ же монарха нынѣ, которій сподобилъ начати щасливо далѣ и совершати, б чомъ всемъ за прибытемъ нашимъ до боку родительского ясне велм. вашей прибывши, готовисми обширнѣ справу дати, а на сей часъ ласцѣ родительской ясневелм. вашей покорно вручаемся* (Мгар. літ.); *Стоявшая при крестѣ душею язвленна, даждь ми о крестѣ мысль от сердца сокрушенна* (І. Величковський).

Із входженням у культурно-освітній простір Русі Святого Письма поступово починає формуватися уявлення про серце як орган релігійного життя, що проявляється насамперед у любові до Бога, у вірі, напр.: *Да иже не хвалить тебе, господи, и не вѣруєтъ всѣмъ сердцемъ и всею душею во имя отца и сына и святого духа, да будетъ проклятъ* (Повчання В. Мономаха); *да аще не обратимся всѣмъ сердцемъ къ нему. другъ друга тяготу носяще. то оружье свое оцестить* (Лавр. літ.). Наведений контекст дозволяє стверджувати, що емоції та почуття сфери «людина – Бог» настільки значущі, що заповнили серце людини повністю. Прикметно, що цей емоційний стан, його найвищий ступінь реалізує означальний займенник *весь*. Це ж спостерігаємо і в текстах інших періодів розвитку української мови, напр.: *Посем до вѣри нашей восточной православной без всякого вонппеня всѣмъ сердцем, душею и смыслом ся приложѣте, еретичество и невѣрие всякое от себя отвержѣте* (І. Вишенський); *Серафими, огнем мя любве раждезѣте, да всѣмъ сердцем возлюблю бога, помозѣте* (І. Величковський). У XVI–XVII ст., як засвідчують писемні тексти, починає паралельно вживатися синонімічна конструкція у формі родового відмінка з прийменником *от*, напр.: *Але дару(и) влѣстѣ(м) ми(р) и любо(в) в(ѣ) ихъ ср(д)ца: мѣи(м) ти сѣ г(с)ди нѣхъ о(т) всего ср(д)ца* (К. Зіновіїв); *І согрѣ(и) дхо(м) стѣмъ в насъ хла(д)ныѣ ср(д)ца: мѣи(м) та пр(с)но о тоѣ ѡ(т) всего ср(д)ца* (К. Зіновіїв). Зрідка ця конструкція функціонує без займенникового компонента, напр.: *Хотящаго сп(с)тѣса, сп(с)тѣи подобѣтъ: понеже покаяти(с) о(т) ср(д)ца желѣтъ* (К. Зіновіїв);

І наўчывшы(м)са людѣ(м) в неѣ ігра́ти: трѣба за тоѣ крѣпко о(т) ср(д)ца ка́яти (К. Зіновійв). Сучасна українська мова засвідчує семантичний зсув у структурі стійкого словосполучення, спричинений, очевидно, перенесенням ставлення людини до Бога на ставлення до іншої людини як подоби Божої, а відтак і десакралізацію фразеологізму, напр.: *Він співчував їм всім серцем і сам радо пішов би в дружину, коли б не його немолоді вже літа* (О. Довженко); *Любіть Україну всім серцем своїм і всіми своїми ділами!..* (В. Сосюра) та ін.

Отже, лінгвальний рівень функціонування лексеми *серце* засвідчує, що денотат у свідомості давніх українців асоціювався не тільки з головним органом існування людини. Серце виконувало досить широкий спектр функцій, що знайшло відображення в багатьох стійких одиницях, які поповнили фразеологічну скарбницю української мови. Структурно – це прикметниково-іменникові чи дієслівно-іменникові словосполучення з прямим і зворотним порядком їх компонентів.

Список умовних скорочень

Срезн. – Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка / И. И. Срезневский. – СПб., 1895–1912. – Т. I–III.

ССУМ – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. – К. : Наук. думка, 1977–1978. – Т. I–II.

Список використаної літератури

1. Арутюнова, Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.

2. Дидик-Меуш, Г. Скрушене серце, чиста душа і побожний умисель. Атрибутивна панорама староукраїнського тексту / Ганна Дидик-Меуш // Писемні пам'ятки: сучасне прочитання / відп. ред. Г. Дидик-Меуш. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2011. – С. 40–68.

3. Маслова, В. А. Связь мифа и языка / В. А. Маслова // Фразеология в контексте культуры / отв. ред. В. Н. Телия. – М. : Языки русской культуры, 1999. – С. 159–163.

УДК 811.161'373.7

М. В. Жуйкова

РОЛЬ ОБРАЗНОЇ СКЛАДОВОЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ФОРМУВАННІ ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО ЗНАЧЕННЯ

У артыкуле паказана, што на фразеалагічным узроўні варта адрозніваць унутраную форму ідыёмы, якая фарміруецца лексічнымі значэннямі яе складнікаў, і тую вобразную аснову, што служыць базай для ўтварэння фразеалагічнага значэння. Менавіта вобразны складнік фарміруе пэўны пачуццёвы вобраз, выступае крыніцай імплікацыі, г.зн. зыходных ведаў пры стварэнні фразеалагічнай семантыкі. Падрабязна разгледжана ўнутраная форма, вобразны лад і семантыка ідыём з кампанентам *арэх / арэх / арэх / orzech* ва ўкраінскай, беларускай, рускай і польскай мовах.

Особливой ваги в аспекті сучасних етнолінгвістичних досліджень набуває питання щодо дії механізмів вторинної номінації, про їх зумовленість культурними чинниками, а також про відбиття у семантичній структурі мовних одиниць культурних, зокрема і національно-специфічних, змістів. В центрі уваги етнолінгвістів часто опиняються ідіоми як специфічні мовні знаки, що відбивають народне світобачення, особливості категоризації світу носіями традиційної культури. Як відомо, певна